

Др Михајло Љумовић,
Завод за унапређивање пољопривреде
Титоград

Стање и перспектива производње говеђег и овчјег меса у Црној Гори

Садашња производња говеђег и овчјег меса у Црној Гори у великој је несразмјери са данашњим и будућим потребама и природним могућностима за ову производњу. Постојећа несразмјера достигла је критични ниво с тенденцијом даљег погоршања, јер приближно реално процијењена производња не само ових него свих врста меса које се у нас производе и троше, не може подмирити нормалне потребе ни црногорског становништва, а да и не говоримо о потребама туриста или о извозу. Ако се овом проблему не би ускоро нашло рјешење, неминовно би то могло довести до тешких поремећаја у читавој црногорској привреди. Ми бисмо се неизбјежно суочили с озбиљним проблемом исхране становништва, нарочито у урбанизованим срединама, а наши прилично амбициозни планови о развоју туризма такође би се веома озбиљно пореметили. Није тешко предвидјети и све друге негативне посљедице проузроковане недостатком меса, које представља главни тржни вишак наше пољопривреде и, поред млијека и млијечних производа, најважнији извор анималних бјеланчевина у исхрани становништва.

Са гледишта производње меса, Црна Гора је у оквиру Југославије изразито специфично подручје. Будући да у структури пољопривредних површина природне ливаде и пашњаци учествују око 86⁰/₀, према приближно 30⁰/₀ у Југославији, Црна Гора је природно предодређена за производњу меса преживара, јер је због релативно неразвијене производње жита слабије развијена и производња свињског и живинског меса. Са оваквим природним

условима у Црној Гори се мора и у даљој будућности рачунати са претежно производњом говеђег и овчјег меса. Ове двије врсте меса, нарочито говеђе, имају и највећу перспективу и са гледишта домаће потрошње, а нарочито са гледишта туристичке потрошње и извоза. Тако, само у земљама Заједничког европског тржишта недостаје годишње око 1 400 000 тона меса углавном говеђег, уз велики суфицит крављег млијека и мљечних прерађевина, па би, према томе, било нормално очекивати одређене извозне вишкове меса и са нашег подручја.

Да би се подмириле нормалне потребе домаћег тржишта, рачунајући ту и туристичку потрошњу у главној туристичкој сезони, и истовремено обезбиједили одређени вишкови говеђег и овчјег меса, потребно је предузети низ различитих мјера које би омогућиле једну много већу производњу од садашње. Ту се мисли првенствено на неке административне, економске и зоотехничке мјере, које подразумевају рјешавање низа биолошко-технолошких и организационих проблема. За све то потребно је постојање и стално дјеловање одговарајућих стручних служби и знатно развијенији научноистраживачки рад ради рјешавања специфичне, првенствено биолошко технолошке проблематике. Према томе је главни циљ ове расправе да укаже на неке основне биолошко-технолошке и економско-организационе проблеме у производњи говеђег и овчјег меса у Црној Гори и на путеве рјешавања тих проблема.

Садашње стање производње меса Говеђе месо

Обим производње меса у непосредној је зависности од бројног стања појединих врста стоке, од састава, односно заступљености појединих категорија у свакој врсти, од генетског потенцијала животиња и степена искоришћавања датог генетског потенцијала.

Какво је према званичним статистичким подацима (Мјесечни статистички преглед бр. 3/1970. за Црну Гору) било бројно стање стоке 15. јануара 1970. год. у заокруженим цифрама, приказано је у таб. 1:

Таб. 1.

	Говеда	Овце	Свиње	Живина
Приватни сектор	158 000	560 000	24 000	468 000
Друштвени сектор	2 700	3 100	3 900	54 000
Укупно	160 700	563 100	27 900	520 000

Приликом производње меса, нарочито говеђега, битан је састав постојећег фонда говеди који се за посљедњих 20 година знатно измијенио. Према статистичким подацима, на поједине категорије од укупног броја говеда отпада сљедећи број грла, и то:

— телад до 6 мјесеци	5%
— подмладак 6—12 мјесеци	9%
— подмладак 1—2 године	8%
— подмладак преко 2 године	5%
— краве и стеоне јунице	55%
— бикове и волове	18%

У посљератном периоду дошло је до веће измјене структуре говедарства, и то у корист музних крава које су релативно повећане углавном на рачун подмлатка, тако да су краве и јунице сада заступљене са око 54—55%, умјесто 43—45% у првим годинама прије другог свјетског рата. На тај начин релативно су знатно смањене категорије подмлатка, а тиме и база за производњу меса, јер се сада више кољу телад прије навршених 6 мјесеци док је остатак старијих и тежих категорија подмлатка који остаје после обавезног ремонта старијих крава и волова осјетно смањен.

Према постојећој структури говеда, уз услов одржавања садашњег бројног стања, могућ је сљедећи годишњи обрт стада на основу којег се израчунава структура годишњег клања и могућа производња меса (таб. 2):

Таб. 2.

Категорија	Поч. ст.	Приплод и превод из мл. кат.	Превод у ст. кат.	Клање	Света расплод
Телад до 6 мј.	5	45	25	20	45
Подмл. 6—12 мј.	9	25	13	12	25
Подмл. 1—2 год.	8	13	10	3	13
Подмл. преко 2 год.	5	10	9	1	10
Краве и ст. јунице	55	6	—	6	6
Волови и бикови	18	3	—	3	3

На основу датог обрта стада и тежине закланих категорија укупна производња живе ваге говеђега меса од 100 грла бида би сљедећа, и то:

— 20 грла телад по 50 kg	1 000 kg
— 12 грла подмлатка 6—12 мј. по 80 kg	960 kg
— 3 грла подмлатка 1—2 год. по 140 kg	420 kg
— 1 грло подмлатка преко 2 год. по 200 kg	200 kg
— 6 излучених крава по 230 kg	1 380 kg
— 3 грла волова и бикова по 400 kg	1 200 kg
Свега:	5 160 kg

Овчје месо

Од 563 000 оваца на категорију оваца за приплод отпада 440 000, на овнове и јалове овце 30 000 а остатак, око 93 000, на јагњад и шиљеж. Какав би био овдје годишњи обрт стада, под условом да се задржи постојеће бројно стање, приказано је у таб. 3:

Таб. 3.

Категорија	Поч. ст.	Приплод и преводиз мл. кат.	Превод у ст. кат.	Клање	Свега расплод
Јагњад и шиљеж	93 000	440 000	94 000	346 000	440 000
Овце за приплод	440 000	88 000	—	88 000	88 000
Овнови и јалове овце	30 000	6 000	—	6 000	6 000

Према датом обрту стада, не рачунајући редовно угинуће и друге штете, могућа је следећа производња живе ваге меса по пјединим категоријама, и то:

— 110 000 јагњади по 15 kg	1 650 000 kg
— 236 000 јагњади по 25 kg	5 900 000 kg
— 88 000 излучених оваца по 33 kg	2 904 000 kg
— 6 000 овнова и јал. оваца по 38 kg	228 000 kg
Свега:	10 682 000 kg

За обрачун расположивих количина меса по глави становника потребно је још узети у обзир око 3 220 000 kg живе ваге свињског и око 667 000 kg живинског меса обрачунатог према званичним подацима Републичког завода за статистику. Узимајући у обзир просјечни рандман говеђег меса са 50 а свињског и живинског са око 70%, расположиве количине чистог меса биле би у тонама како је приказано у таб. 4:

Таб. 4.

Врста меса	Говеђе	Овчје	Свињско	Живинско	Укупно
Кол. живе ваге	8 153	10 682	3 200	667	22 722
Чисто месо	4 077	5 341	2 254	467	12 139
% учешћа	34	43	19	4	100

Са садашње 551 000 становника у Црној Гори, расположиве количине сопствене производње свих врста меса обезбјеђују само 22 kg по становнику, или 60 грама по становнику и дану, што

је знатно испод југословенског просјека, који износи 81 g. Неке европске земље имају много већу расположиву количину меса, и то:

— Француска	257 g
— Италија	101 „
— СР Њемачка	185 „
— Аустрија	176 „
— Велика Британија	201 „
— Грчка	103 „

Ако бисмо поред потреба домаћег становништва узели у обзир и туристичку потрошњу, онда би стање садашње производње меса било још неповољније. Не располажемо сигурним подацима о садашњој туристичкој потрошњи меса, али се према броју туриста који посјећају Црну Гору може закључити да је она висска. Према једној анализи (Б. Ускоковић, „Пољопривреда и шумарство” бр. 3, 1970), 1969. у Црној Гори је остварен туристички промет од укупно 4 017 000 дана боравка. Према истој анализи оцјењује се да ће за туристичку потрошњу бити потребно 1975. 3 396, 1980. — 6 240, а 1990. чак 9 600 тона меса. Јасно је, према томе, да садашња производња не може подмирити ни нормалне потребе домаћег становништва, а камо ли потребе туриста које ће из године у годину све више расти.

Могућност за повећање производње меса

Анализирани подаци показују да је садашња реално процењена производња веома ниска и да генетски потенцијал говеда и оваца нијесу довољно искоришћени. Такво стање може се побољшати биолошко-технолошким мјерама, тј. побољшањем производних капацитета и бољим искоришћавањем садашњих и будућих производних капацитета, односно генетских потенцијала. Постоји тенденција да се садашња, веома дефицитарна производња, ублажи путем индустријске производње свињског и живинског меса, јер такве тежње већ постоје. У релативно кратком периоду могло би се, на примјер, двоструко повећати производња свињског меса организовањем друштвених фарми индустријског типа, док би се производња меса живине преко производње бројлера могла и троструко повећати. У том случају укупна производња по становнику повећала би се са садашња 22 на 27 kg, што би по количини и структури учешћа појединих врста меса у искрани приближно одговарало садашњем југословенском просјеку. Међутим, ни то није довољно за једну нормалну потрошњу, каква је обезбијеђена у индустријски развијенијим земљама Европе.

Најреалније је настојати да се предузму мјере за повећање производње првенствено говеђег, а затим и овчјег меса. Повећањем производње меса код ових врста стоке, нарочито код говеда, не само што се обезбјеђује боља структура потрошње, него се посредно омогућава нормална производња млијека, осигурава се неопходна производња за туристичку потрошњу и обезбјеђују се сигурнији извозни вишкови. Поред тога, значајно је што се унапређивањем ове производње, која је највише везана за индивидуални сектор пољопривреде, у извјесној мјери задржава већ изражена тенденција раслојавања села.

У садашњим условима производње у Црној Гори не би било реално очекивати неку значајну производњу меса на друштвеном сектору. Друштвени сектор је сада заступљен само 1,7% у укупном броју говеда и 0,5% у броју оваца, па ни убудуће нема изгледа да се тај однос битније измијени у корист друштвеног сектора. Према томе ће и даље тежиште ове производње бити на индивидуалном произвођачу у друштвено организованој производњи. У том случају повећање производње меса могло би се очекивати путем оплемењавања буше сивим тиролским (оберинталским) говечетом чиме би се знатно побољшао генетски потенцијал за производњу меса. На тако побољшаној генетској основи могла би се прикључити и савременија технологија, тј. била би створена основа за примјену интензивног това концентратима. Резултати нашег рада на проучавању товних особина сивог тиролског говчета и његових мелеза са бушом показали су да се кроз четворомјесечни тов мелеза сељачког узгоја може постићи дневни прираст живе ваге товљеника између 1,1 и 1,6 kg, зависно од почетне тежине.

У овчарству је проблем стварања побољшане генетске основе знатно тежи и сложенији него у говедарству. С обзиром на то што се највећи број оваца гаји у најнеповољнијим природним условима, избор одговарајуће расе за мелиоративно укрштање није једноставан. За сада је најпогодније користити се виртембершком овцом, мада се ни са њом не би могло рачунати на масовније укрштање као што је случај са сивим тиролским говечетом. Према томе, у овчарству би се оплемењивање користило у ограниченом обиму у постојећем систему овчарске производње, док би тежиште било на селекцији у оквиру расе и на побољшању технологије искоришћавања оваца, претежно на масовнијем тову јагњаци. Организованим товом једног дијела одлучене јагњаци концентратима, уз квалитетнију пашу, могао би се постићи у тову од око 100 дана просјечни дневни прираст од 200 gr, или тежина шестомјесечне јагњаци између 40 и 42 kg живе ваге.

Производно - технолошке могућности и проблеми

За повећање производње говеђег и овчјег mesa од највећег је значаја рјешавање производно-технолошких проблема, тј. стварање побољшаних производних капацитета и изналажење метода за ефикасније искориставање датих производних капацитета. Од значаја су и аграрно-политичке мјере, али оне не би имале трајнијег ефекта ако се не би нашао излаз за основне биолошке и технолошке проблеме. Ови проблеми су, када је ријеч о преживарима, специфични за одређено производно подручје, што значи да их ми морамо рјешавати у нашим конкретним производним условима. Сасвим је другачије са свињарством и нарочито живинарством. Пошто се производња свињског и живинског mesa може успјешно организовати на фармама индустријског типа, то је веома мало наших специфичних проблема, па се у највећој мјери могу прихватити туђа искуства, нарочито у погледу технолошких рјешења. Отуда би и главно тежиште научне и стручне службе у нашој републици требало да буде на рјешавању узгојних и технолошких проблема управо код преживара.

Из досадашњег експерименталног рада и од раније стечених искуства, ми већ сада имамо нека рјешења за повећање производње говеђег mesa. За стварање производних капацитета најефикасније је ићи на мелиорацију буше са сивим алпским говечетом. Наша истраживања на ширем подручју Полимља показала су да се на овај начин и у екстензивним условима исхране знатно повећава тјелесна маса створених мелеза, што непосредно утиче да се повећава производња mesa. Нема никакве сумње да би се само овом мјером у највећем дијелу Црне Горе повећала тежина, одраслих крава са садашњих 230 на 280—300 kg, што значи да би се производња mesa од одраслих категорија говеда повећала од 25—30%. Много већи ефекат постигао би се у производњи mesa подмлатка. Садашња просјечна тежина подмлатка за клање свих старосних категорија износи 71 kg. Према цитираним прирастима постигнутим у егзактним огледима, тежина подмлатка могла би се утростружити, што значи да је производња капацитет ове категорије негдје између 200 и 220 kg тежине живе ваге. Према томе би границе могућности за повећање производње говеђег mesa од 100 прла укупног бројног стања биле приближно око 10 700, умјесто садашњих 5 160 kg живе ваге, те су границе повећања и преко 100%.

Могућности повећавања производње овчјег mesa ниже су, јер је већ истакнуто да овдје немамо сигурнијих рјешења за побољшавање производних капацитета, него само за примјену савременијих технолошких рјешења у производњи јепњећег mesa. На тај начин могући ефекти су релативно слабији него код говеда.

У сваком случају, са постојећим производним капацитетима постоји могућност повећања тежине једног дијела јагњаци са садашњих 15 на 20 kg, а другог дијела са 25 на 35 kg. У том случају производња живе ваге овчјег меса порасла би са садашњих 10 674 на 13 590 тона живе ваге, што одговара повећању од око 27%. Рачунајући раније предвиђено повећање свињског и живинског меса, укупни могући ефекти за производњу чистог меса били би:

— говеђе месо	8 613 тона
— овчје месо	6 795 „
— свињско месо	4 500 „
— живинско месо	1 400 „

Укупно: 21 308 тона

Са овим би се обезбиједила производња од око 39, умјесто садашњих 22 kg по становнику. Наравно, за производњу овчјег меса постоје знатно већи производни капацитети, али су изгледи слабији да се они искористе с обзиром на смањење броја укупног, а посебно активног становништва на селу и на садашњу производну оријентацију у овчарству. У говедарству је проблем знатно једноставнији, јер и да се настави изражени процес релативног пораста броја музних крава на рачун подмлатка, могла би се прихватити телад за тов, те се укупна производња меса на би смањила. Ово би било могуће остварити уз претпоставку да се апсолутни број музара не смањује.

Аграрно - политичке мјере, организација производње и службе

Иако су производно-технолошки проблеми од примарног значаја за повећање производње меса, њихово рјешавање морају пратити разне мјере аграрне политике, одговарајућа организација производње и откупа, док би одређена технолошка рјешења давала стручна и научна служба.

Мјерама аграрне политике и организације треба регулисати првенствено питање цијена сточним производима које су још дириговане, а не економске, за разлику од цијена индустријским производима. Познато је, наиме, да су цијене репродукционог материјала много брже расле од цијена сточним производима које су још под контролом. У таквим условима пољопривредни произвођач губи интерес да се бави пољопривредном производњом. У домену аграрно-политичких мјера била би и примјена такве пореске политике која би подстицала на већу производњу, затим одговарајуће законске мјере којима би се регулисало питање оба-

везног провођења одређених мјера унапређивања сточарства од стране друштвено-политичких заједница и радних организација које се баве производњом и прометом свих врста сточних производа. Премије и регреси такође имају велики значај за унапређивање сточарске производње па их и даље треба задржати и проширити и општим актом омогућити стварање фондова за унапређивање пољопривреде. Политика инвестирања у одређене објекте инфраструктуре, као што су путеви и друго, морала би водити рачуна о томе да се таквим инвестиционим улагањима омогуће нормални животни услови, нарочито у подручјима која су од највећег значаја за пољопривредну, посебно сточарску производњу.

Организација откупа стоке по економски оправданим цијенама обезбиједила би сигурност производње, која не би зависила од тренутне потражње на тржишту, јер би пласман производње увијек морао бити осигуран. Требало би такође прописати, бар у начелу, обавезне разлике у цијени квалитетнијим производима и омогућити ширу категоризацију меса у трговини, зависно од старосне категорије, степена утовљености, рандмана расе и другог.

За провођење одређених стручних мјера на унапређивању производње меса, затим за изналагање и усавршавање поступка за стварање побољшаних производних капацитета требало би да постоји организована републичка научна и стручна служба у одговарајућем обиму. Овим службама требало би обезбиједити неопходан минимум средстава за егзистенцију, нарочито за стручну службу која би морала имати карактер јавне службе. Пошто би се стручна служба формирала на основу нормативног акта, требало би тим актом, бар начелно, утврдити и изворе средстава за њено финансирање.

Да би се примијениле одређене производно-технолошке мјере којима се омогућава повећавање производње овчјет и говећег меса, потребно је осигурати квалитетни приплодни материјал бикова, а дијелом и овнова који би служили за побољшање генетске основе за производњу меса. Таква база већ постоји па би је требало одговарајућим финансирањем и даље одржавати.

Средства која би се обезбиједила за провођење мјера ради повећавања производње меса не би била велика у односу на ефекте који би се на овај начин постигли, под условом да се унапређивање ове производње врши по утврђеном стручно постављеном плану и програму.